

Sabine Lindig, *Das Früh- und Mittelneolithikum im Neckarmündungsgebiet*, *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, t. 85, Bonn 2002; 264 s., 193 tabl., 20 map.

85 tom z serii „*Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*” jest kolejną powstałą ostatnio w Niemczech pracą poświęconą kulturze ceramiki wstępowej rytej (dalej KCWR), tym razem na niewielkim obszarze ujścia Neckaru w okolicach Mannheim. Wbrew bowiem tytułowi, problematyce osadnictwa środkowoneolitycznego, reprezentowanego przez kultury Hinkelstein, Großgartach i Rössen, poświęcono jedynie niewielką, choć istotną część tej książki. Nie wynika to wcale z tendencyjnego nastawienia Autorki, odzwierciedla natomiast dobrze stan badań nad neolitem nie tylko na tym konkretnym terenie, ale chyba w ogóle w Niemczech, gdzie KCWR należy do najlepiej rozpoznanych kultur pradziejowych, co daje kolejnym badaczom możliwość nawiązania i porównania wyników ich badań z bogatym dorobkiem poprzedników. Tak było i w tym przypadku. Jest to już drugie opracowanie materiałów KCWR z obszaru ujścia Neckaru. Pierwsze powstało w 1970 roku (Kraft 1977), a zatem w okresie jeszcze przed największym nasileniem badań nad tą kulturą w Niemczech¹. Od tego czasu baza źródłowa także w okolicach Mannheim znacznie wyrosła, zaistniała zatem konieczność nowego opracowania całości materiału i powiązania go do dobrze zbadanych terenów sąsiednich².

Praca składa się z 10 rozdziałów, bibliografii, katalogu stanowisk wraz z tabelarycznym zestawieniem wszystkich obiektów oraz tablicami i mapami.

Pierwsze trzy rozdziały stanowią wprowadzenie — przedstawiono w nich stan i potrzeby badań oraz krótką charakterystykę warunków naturalnych obszaru

¹ Najistotniejsze były tu badania w ramach projektu SAP („*Siedlungsarchäologie der Aldenhovener Platte*”) na Aldenhovener Platte między Kolonią a Akwizgranem, kiedy to wypracowane zostały metody analizy stanowisk KCWR stosowane z niewielkimi modyfikacjami do dziś (Lüning, Stehli (red.) 1994, tam dalsza literatura).

² Wspomnieć w tym miejscu należy najnowsze opracowania materiałów KCWR dla obszaru Wirtembergii (Strien 2000), Hesji (Kneipp 1998), terenów nad Mozelą (Schmidgen-Hager 1993).

obecnie zajętego w znacznym stopniu przez miasto Manheim. Prowadzono tu dużo badań wykopaliskowych, uznać go zatem można za względnie dobrze rozpoznany, jednak charakter tych prac, głównie interwencyjnych, ratowniczych, oraz znaczny stopień zniszczenia neolitycznych śladów osadnictwa w późniejszych okresach, uniemożliwił przeprowadzenie dokładnych studiów osadniczych. Podstawą całej pracy nie była zatem analiza samych obiektów, lecz pochodzących z nich zabytków, głównie ceramiki.

Właśnie od jej opracowania rozpoczyna się część analityczna recenzowanej pracy. W rozdziale 4 przedstawiono zarówno szczegółową analizę poszczególnych elementów: technologii (domieszka schudzająca), grubości ścianek naczyń, morfologii z uwzględnieniem także wielkości naczyń i kształtu ich krawędzi, oraz zdobnictwa. Wzorowano się przy tym na metodach wypracowanych podczas badań na Aldenhovener Platte. W wyniku analizy (seriacja), popartej danymi stratygraficznymi, wydzielono 6 faz stylistycznych związanych z KCWR. Faza I odpowiada najwcześniejszej KCWR (*älteste Bandkeramik*), dwie kolejne (II i III) to Flomborn, faza IV — środkowa, a V i VI — młodsza i najmłodsza KCWR. Kolejne 3 fazy związane są z kulturami neolitu środkowego: Hinkelstein, Großgartach, Rössen. Po krótkiej prezentacji tych faz przeprowadzono ich synchronizację z sąsiednimi, dobrze przebadanymi obszarami (Badenia — Wirtembergia, Hesja, Westfalia, dorzecze dolnego Menu, Saary i Mozeli). Stała się ona podstawą do rozważań na temat różnych stylów ceramicznych i ich regionalnego rozprzestrzenienia oraz wzajemnych związków, kontaktów, wymiany, importów. Najwięcej podobieństw dla badanego obszaru zauważyć można w ceramice KCWR w północnej części niziny nad górnym Renem. Zdaniem Autorki reprezentuje ona jedną grupę, która wytworzyła się po obu stronach Renu u ujścia Menu i Neckaru a więc w miejscu, gdzie krzyżowały się różne wpływy. Bliskie związki genetyczne łączą ją z terenem Alzacji i Lotaryngii, przetrwały one zresztą w kulturze Hinkelstein. Wyróżniona tu grupa nie była jednak jednorodna, co Badaczka wykazała kartując procentowy udział różnych stylów ceramicznych na poszczególnych stanowiskach.

Rozdział 5 poświęcony został przedmiotom z kości i poroża. Z badanego obszaru pochodzi znaczny ich zbiór, co dało możliwość stworzenia w miarę wyczerpującej klasyfikacji tych zabytków. Jej podstawą był po pierwsze surowiec (osobno kość i poroże), bez uwzględnienia gatunków zwierząt, z których pochodzi. Artefakty kościane podzielono następnie na 3 podstawowe grupy ze względu na rodzaj kości: płaskie (np. żebra), rurkowate i zęby, w ramach których zdefiniowano poszczególne typy na podstawie zarówno różnic wykonania, kształtu, jak i zachowania. Zabytki z poroża dzielą się analogicznie na dwie duże grupy: wykonanych z odrostów i trzonu. Ze względu na słaby stan zachowania często nie było możliwe ustalenie dokładnej funkcji narzędzia, podstawą dalszego podziału stała

się zatem technika obróbki. Poświęcono jej zresztą w pracy sporo uwagi, choć i tu nie zawsze materiał dostarczał precyzyjnych danych. Udało się jednak odtworzyć ogólne tendencje. Wydaje się, że większość surowca pochodziła ze zrzutek. Obróbka odbywała się na sucho, bez wcześniejszego przygotowywania, zmiękczenia surowca, co jest raczej rzadko spotykaną w innych okresach techniką, zdecydowanie odmienną od tradycji mezolitycznych.

Osobno omówiono zarówno biżuterię z kości, muszli, zębów, jak i inne kościane przedmioty szczególnie: idole i spatule.

Rozdział 5 zamykają uwagi na temat hodowli zwierząt i łowiectwa we wczesnym i środkowym neolicie na badanym terenie. Generalnie wraz z rozwojem KCWR zauważyć można tendencję do zmniejszania się znaczenia gospodarki zwierzęcej czy wręcz niedoboru zwierząt w stosunku do wcześniejszych faz, przy czym nie ma żadnych dowodów na sugerowane na innych obszarach zwiększenie się znaczenia łowiectwa.

Rozdział 6 stanowi omówienie zabytków krzemiennych. Nie ma ich na badanym terenie zbyt wiele, dlatego analizę przeprowadzono z podziałem jedynie na najwcześniejszą (faza 1), starszą i środkową (2–4), młodszą KCWR (5–6) oraz w mniejszym stopniu kulturę Großgartach i Rössen, dla których źródeł jest jeszcze mniej. Szczególnie dużo uwagi poświęcono tu badaniom surowcowym. Prócz zachodnioeuropejskich krzemieni kredowych (m.in. Rijckholt), w materiale zaobserwowano również południowoniemieckie górnourajskie rogowce, zarówno lokalne, jak i importowane. W wielu wypadkach dokładna identyfikacja ich źródeł nie była możliwa. Analizę surowcową przeprowadzono dla poszczególnych form podstawowych: odłupków, wiórów, rdzeni, odpadków, by ustalić, co było przedmiotem wymiany. Generalnie półsurowiec z dalej położonych źródeł dostarczano w postaci wiórów, które są nieco większe od wytworów z surowców lokalnych. Nie udało się natomiast zaobserwować żadnych zależności między formą narzędzi a rodzajem krzemienia. Podobnie nie stwierdzono żadnych istotnych różnic w procentowym udziale poszczególnych surowców między fazami KCWR, choć generalnie zauważyć się da stopniowy wzrost znaczenia surowców lokalnych. Istotną zmianę obserwuje się dopiero wraz z pojawieniem się kultury Großgartach. Wzrasta wtedy znaczenie południowoniemieckich *Plattenhornstein*, zwłaszcza z Abensberg-Arnhofen. Być może to gwałtowne przerwanie tradycji zapoczątkowanej w KCWR wiąże się nawet pojawieniem się nowych grup ludzkich. Zastanawiający jest jednak powrót do dawnych struktur wraz z kulturą Rössen, w której jednak krzemienia jest najmniej i dominuje materiał kiepskiej jakości. W recenzowanej pracy podjęto także próbę wyśledzenia różnic w dystrybucji surowców dla poszczególnych typów osad, co wcześniej udało się m.in. dla Aldenhovener Platte, jednak tu inny charakter źródeł sprawił, że nie zaobserwowano żadnych różnic. Dużo uwagi poświęcono też technice obróbki

i rozmiarom narzędzi. Część poświęconą krzemieniarstwu zamyka prezentacja pojedynczych, bardziej zasobnych w krzemienie obiektów, interpretowanych jako miejsca obróbki i w jednym wypadku rodzaj skarbu/składu półsurowca.

Prezentację zabytków zamyka również szczegółowe omówienie wytwory z kamienia z podziałem na narzędzia szlifowane (dłuta, motyki, topory) oraz różnego typu żarna i płyty szlifierskie (rozdział 7).

W kolejnym rozdziale (8) przedstawiono charakterystykę obiektów wczesno- i środkowoneolitycznych z badanego obszaru. Szczegółowo omówiono jedynie ważniejsze z nich, natomiast pełne dane zawarte zostały w tabeli na końcu pracy. Intensywne osadnictwo w okresach późniejszych, niszczące struktury neolityczne oraz charakter badań wykopaliskowych — zwykle objęły one jedynie wycinki osad — sprawiły, że pełna analiza struktur osadniczych nie była możliwa. Autorka z nienajlepszych źródeł wyciągnęła jednak istotne wnioski. Warte podkreślenia jest znalezisko jamy mieszkalnej, datowanej na KCWR. Istnienie tego typu obiektów poddawano bardzo długo w wątpliwość³. Pomiedzy prezentacją obiektów nieruchomych znalazła się analiza jeszcze jednej kategorii źródeł — polepy. Badaczka nie ograniczyła się, jak wielu archeologów, do samego stwierdzenia jej obecności, lecz przebadła m.in. rodzaj domieszki schudzającej i doszła do interesujących wniosków. Polepa schudzana była domieszką organiczną, która jednak w ostatnich fazach KCWR została zastąpiona przez piasek, co tłumaczyć można m.in. zmianami gospodarczymi, oddaleniem się pól od osad. Z ogromu materiału udało się także wydzielić fragmenty ze śladami malowania (tynku) oraz wypalanej gliny o wygładzonej powierzchni bez żadnej domieszki, pochodzące głównie z „długich jam” wzdłuż domów. Ma to świadczyć o istnieniu pieców w domach⁴.

W rozdziale tym omówiono także groby na osadach oraz cmentarzyska. Z badanego obszaru znana jest jedna pewna nekropola w Seckenheim-Suebenheim, złożona głównie z grobów ciałopalnych, Autorka sugeruje także na podstawie danych archiwalnych możliwość istnienia jeszcze dwóch kolejnych. Rozdział zamyka prezentacja wszystkich nielicznych obiektów środkowoneolitycznych.

Rozdział 9 stanowi podsumowanie i interpretację, zawiera ogólne uwagi na temat osadnictwa wczesno- i środkowoneolitycznego u ujścia Neckaru. Mimo ograniczonej bazy źródłowej, Autorce udało się ustalić ogólne tendencje jego rozwoju. Zauważyła, że aż do końca środkowej fazy KCWR na badanym obszarze istniała tylko jedna osada, złożona z kilku domów. Odległości między nimi były znacznie mniejsze niż w innych regionach KCWR, zaobserwowano także niespotykane gdzie indziej ślady intencjonalnego burzenia starych budynków w celu wzniesienia na ich miejscu nowych. Pod koniec fazy środkowej nastąpiła

³ Po raz pierwszy po wielu latach zwrócił uwagę na ich istnienie V. Wüsthube (1993).

⁴ Co od dawna jest przedmiotem żartej dyskusji np. Lüning 1997, 28–9, przypis 32.

stopniowa decentralizacja sieci osadniczej — powstały liczne mniejsze wioski. Wiązało się to ze zmianami gospodarczymi i społecznymi i być może także klimatycznymi. W tym samym czasie ceramika wydzielonej tu grupy górnoreńskiej pojawiła się w Lotaryngii, co interpretować można jako dowód migracji części ludności na nowe tereny. Ponowna centralizacja osadnictwa wiąże się z kulturą Hinkelstein, zmienia się to następnie dopiero w kulturze Rössen, kiedy zasiedlone zostają nowe, nieużytkowane dotąd tereny.

Dużo uwagi w tej części pracy poświęciła Autorka problemowi zaniku KCWR i wykształcenia się kultury Hinkelstein, które na badanym obszarze przez pewien czas były sobie współczesne. Zmianę kulturową tłumaczy ona jedynie przyczynami ekonomicznymi, kryzysem pod koniec KCWR⁵.

Obszar u ujścia Neckaru, choć niewątpliwie bardzo interesujący, nie jest z pewnością kluczowy dla wczesnego i środkowego neolitu Europy Środkowej. Recenzowanej pracy nie można uznać za przełomową w badaniach nad tym okresem, nie zmienia ona w istotny sposób naszej ogólnej wiedzy na jego temat. Wzbogaca ją jednak o istotne szczegóły. Niezwykle rzetelna analiza wszystkich dostępnych źródeł, nawet tak pozornie nieefektywnych jak żarna czy polepa, zaowocowała bowiem wnikliwą, bardzo interesującą rekonstrukcją historii zasiedlenia jednego małego regionu. Szczegóły te, często tylko o lokalnym znaczeniu (np. zaobserwowane odległości pomiędzy domami i struktura osad KCWR) sprawiają, że obraz pradziejowych kultur staje się pełniejszy. Pracę tę polecić zatem należy wszystkim zainteresowanym wczesnym i środkowym neolitem, niezależnie od obszaru badań.

Joanna Pyzel
Instytut Archeologii i Etnologii PAN,
Oddział w Poznaniu

BIBLIOGRAFIA

- Kneipp Jürgen
1998 *Bandkeramik zwischen Rhein, Weser und Main*, Bonn.
- Kraft Hans-Peter
1977 *Linerbandkeramik aus dem Neckarmündungsgebiet und ihre chronologische Gliederung*, „Antiquitas Reihe 3” 21, Bonn.

⁵ Tej tradycyjnej koncepcji przeciwstawił się ostatnio H. Spatz, który powstanie kultury Hinkelstein tłumaczy pojawieniem się nowej religii (Spatz 2002).

Lüning Jens

- 1997 *Wohin mit der Bandkeramik? — Programmatische Bemerkungen zu einem allgemeinen Problem am Beispiel Hessens*, [w:] C. Becker, M.-L. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder, B. Teržan (red.), *Χρόνος Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa, Festschrift für Bernhard Hänsel*, Espelkamp, s. 23–57.

Lüning Jens, Stehli Petar (red.)

- 1994 *Die Bandkeramik im Merzbachtal auf der Aldenhovener Platte, „Rheinische Ausgrabungen“* 36, Köln.

Schmidgen-Hager Elke

- 1993 *Bandkeramik im Moseltal*, Bonn.

Spatz Helmut

- 2002 *Bäumchen und Stichel: Aspekte und Überlegungen zum Übergang vom frühen zum mittleren Neolithikum in Zentraleuropa*, AR 54/1, s. 279–300.

Strien Christoph

- 1990 *Untersuchungen zur Bandkeramik in Württemberg*, Bonn.

Wüsthube Volker

- 1993 *Frühneolithische Grubenhäuser? — Neue Überlegungen zu einem alten Problem*, „Germania“ 71/2, s. 521–531.